

sredio i među sobom povezao. Njegov prikaz Slavonije u doba turskoga gospodstva i u posljednjih dvjestopedeset godina, pisan na temelju pouzdanih povijesnih izvora, u najvećoj je mjeri točan i zato dobar prilog našoj historiografiji. Pisac je trebao i ostati kod Novog vijeka. Upuštati se u prikazivanje ranog i kasnog Srednjeg vijeka značilo je dati se na posao, za koji pisac nema potpune i prave stručne spreme. U cijeloj knjizi se zapaža nepoznavanje povijesne metodologije, a osobito u prikazivanju starijih povijesnih razdoblja. Pišćeve su kombinacije često puta ne samo premalo osnovane nego prelaze u jednostavno maštanje. A kada su ponešto i osnovane, onda ih ne zna postaviti i čvršće povezati. Njegove su kombinacije koji puta takve, kao da se osnivaju na načelu: Ako se nešto moglo dogoditi, onda se i dogodilo. Takvog se načela može držati pisac povijesnog romana, ali nikada historik i pravnik. Njihovo je načelo: Ako se nešto samo moglo dogoditi, iz toga još ne slijedi, da se i dogodilo; to treba tek dokazati. Pavičićevu knjigu možemo dakle čitati i s velikom koristi, ali je moramo i znati čitati, tj. moramo je čitati oprezno, pogotovu, kad se radi o starijim razdobljima.

Josip Buturac

IVO FRANO JUKIĆ,
PUTOPISI I ISTORISKO-ETNOGRAFSKI RADOVI.

Izdanje »Svjetlosti«, Sarajevo 1953 (izašlo 1954).

Dugo se očekivala zbirka najznačajnijih Jukićevih radova, iz koje bi i šira javnost upoznala na izvoru njegovo djelo. Tu prazninu popunilo je ovo izdanje, u koje su ušli svi znatniji od dosada objavljenih njegovih radova iz oblasti književnosti, historije, geografije i drugih, kojima se za života pisac bavio. Može se pretpostaviti da se po arhivima nalaze još neki nepoznati ili nedovršeni radovi, koje Jukić nije imao sreću da za vrijeme kratkotrajnoga djelovanja preda javnosti. Njihovo objavljivanje duguju nam historičari, koji se bave Jukićevom zanimljivom ličnošću. I po izboru radova i po njihovu sadržaju ova zbirka ima više prigodan karakter, jer tekstovi nisu priređeni kritički, t. j. popraćeni bilješkama, koje bi čitaocima — od kojih će možda neki tek ovom prilikom doći prvi put u dodir s građom iz bosanske historije, geografije i t. d. — upozorile na neke krive činjenice i sudove i na nove tekovine nauke u tom pogledu. Pored šest putopisa pisanih pretežno na putovanjima po Bosni, u knjizi su još objavljeni »Povjest i zemljopis Bosne«, više zanimljivih članaka s različitom tematikom iz tri broja Jukićeva »Bosanskog prijatelja« i nekih drugih časopisa. Na kraju je donesen izbor njegovih pisama, koji — iako nepotpun — čini cjelinu s ostalim njegovim radovima i na zanimljiv i neposredan način pomaže pri dubljem objašnjavanju nekih događaja iz njegova života. Premda za javnost ne bi bila od znatnijeg interesa i ona pisma, koja su do danas ostala nepoznata, ipak se njihov nedostatak osjeća čim se naiđe na neke nedovoljno i neubjedljivo obrađene dijelove njegove biografije. Ovako heterogen sastav čini zbirku čitaocu, koji Jukiću prilazi s literarnim ili bilo kojim drugim određenim interesom, manje pristupačnom, ali je njena pojava ipak popunila prazninu iz novije bosanske kulturne i političke historije, koju su i zainteresirani stručnjaci poznavali više po historijskim obradama nego po malobrojnim i rasutim vrelima.

Zbirku je popratio uvodom¹ I. K e c m a n o v i ć, zadržavajući se manje na historijskoj ocjeni Jukićevih nazora nego na narativnom prikazu događaja iz njegove biografije i historije onog vremena. Pisac je postigao svoj cilj da u jednom tekstu, koji sam za sebe predstavlja izvjesnu monografsku cjelinu — ne upuštajući se u traganje za novim i ne izostavljajući ništa od onoga što je već bilo poznato iz njegova života, ali nesređeno i djelomice krivo protumačeno — da čitaocu jedan pogled na Jukića, koji će zadovoljiti njegov neposredni interes za pisca i djelo. Ali je historijski značaj Jukićevih političkih pogleda, izraženih nepovezano, nesistematično i ponekad posredno u nizu književnih, historijskih i drugih radova ostao kao i dosada u pozadini.

Put kojim se danas ide u ocjenjivanju historijskog značaja Jukićeva djela i čitavog ilirskog pokreta u Bosni, čiji je on bio tumač i stjegonoša, odgovara tendenciji da se elementi progresa u našoj historiji suprostave pojavama mračnoga i da se upoznaju svijetla baština današnjice. Bez sumnje da je taj rad u ovom slučaju nužan, jer su o Jukićevu djelu i ličnosti napisani dosada rijetki nepristrani radovi. Tako i historija I. F. Jukića prolazi kroz literaturu isti logičan put, kao i sve historijske pojave, čiju je veličinu i značaj trebalo otkrivati. Ali se uza sve to osjeća potreba da se njegovo životno djelo kritički sagleda i da se u njemu potraže elementi pogleda i ideologije naše mlade građanske klase, koja je u vrijeme stvaranja naših nacija vodila ilirski kulturni i politički pokret. U tom svijetlu bi i Jukićevo djelo dobilo nešto izmijenjen i manje subjektivan značaj.

Stvoreno u prekratkom razdoblju od oko deset godina, Jukićevo djelo doživljava i danas, kao i uvijek otkada je pripalo historiji, neizbježivu sudbinu da se njegova historijska vrijednost povezuje i tumači s idejnim smjernicama pokreta koji je on zastupao. Ilirizam je kao ideologija mladoga građanstva naišao u nerazvijenoj bosanskoj sredini na najpotpuniju afirmaciju baš u njegovu djelu. U njegovim literarnim i historijskim radovima postavljeni su i djelomice rješavani politički i nacionalni problemi Bosne potpuniye i dosljednije nego u stvarnim događajima. Za tvrdnju da ilirizam u Bosni nije imao znatnije socijalne podloge, ne treba bolje potvrde od činjenice da se čitava njegova javna djelatnost iscrpljivala u nekoliko nedovoljno poznatih djela katoličkih svećenika. Jukićevo djelo je samo fragment toga pokreta, koji se dokraja formirao u razvijenijoj hrvatskoj sredini, a u Bosni je nužno dobio oblike po svemu više književne i prosvjetne nego političke i idejne. Niko u žurbi kao pojava politički i nacionalno integralne ideje, to djelo je u našoj prošlosti odigralo izvjesnu, iako neznatnu ulogu. Po njoj se i opravdava interes koji historija pokazuje za njega. Ono nekoliko putopisa, u kojima danas kao ni ranije niko neće naći zadovoljenje svoga književnog interesa, i ono nekoliko historijskih, geografskih i drugih po predmetu tako raznovrsnih radova, čija je prolaznost od prije uočena, nije dovoljan razlog mnogostranog interesa za Jukića. Pa ipak je taj interes očigledan. Trag koji je on svojim neracionalno proživljenim vijekom ostavio u novijoj bosanskoj historiji ostat će dokraja vidljiv, kao obilježje epohe, koja je svoj zalazak doživjela tek nedavno.

Kao sin bosanskog zanatlije, rano upućen na svećeničko obrazovanje, Jukić je uporedo s prvim koracima u teološkim naukama naišao na ilirski književni i politički pokret, čije će ideje nositi u sebi do kraja života. Još dok je kao đak čitao van

¹ Taj je uvod doslovno prenesen iz »Pregleda« 1953, br. 4.

Bosne rijetke dopise po novinama od »bosanskih ilira« počeo je u njemu sazrijevati takav pogled na život kakav mu je kao budućem svećeniku bio najmanje dosuđen. U stvari, on nije trebao, a nije bio ni sposoban, da sam otkriva i modificira ideje tog novog pokreta. Njegovo se značenje sastoji prije svega u tomu što ih je usvojio. Ali je baš u toj činjenici sadržana u zametku osnovna karakteristika čitava njegova djela. On je svoje ideje crpao iz već formiranog ilirskog pokreta i u čitavom daljem poslu išao ustrajno i vješto njegovim tragom. »Gaj bijaše — veli T. Alaupović — Jukiću uzor u čitavom poslu i nastojanju. Po Gajevom planu za čitavu veliku Iliriju radio je Jukić za Bosnu. Sve što se radi, bijaše načelo Gajevo, imade da se radi oprezno, i sve da bude prema jednom velikom cilju, slogi ilirskoj.«² Čitava njegova javna djelatnost zaista je podređena tom osnovnom cilju koji se kao crvena nit neprimjetno provlači kroz sve njegove radove.

Još dok je bio na školovanju, počeo je po uzoru savremenika pisati rodoljubive pjesme. Karakteristična je pojava da već u njima pjeva o potrebi »da se združimo, što prije možemo i med narode broit se smđnemo«. Za nas ništa ne mijenja na stvari da ova slaba literatura nije imala nikakve estetske vrijednosti, od čega će manje ili više patiti svi njegovi književni radovi. Ali je on za taj posao osjećao — koliko mu je vjerovati — drugu, a ne umjetničku potrebu. »Ne drugo . . . nego jedino ljubav prema narodnosti. našoj, u mladanim mojim prsima još odprlje probudi škru kojom razžežen stupih u krug onih, koji s umnim proizvodima nastoje braći u pomoć priteći«. Da mu književni i drugi kulturni rad nije bio sam po sebi svrhom, dokazuje i pretpostavka da je po uputstvima nekih srpskih trgovaca s grupom istomišljenika odmah nakon povratka sa školovanja počeo raditi na podizanju oružanog ustanka u Bosni. U pojedinostima se ta tvrdnja ne bi mogla održati pred sudom ozbiljnije kritike, ali je više nego sigurno da je za vrijeme školovanja dolazio u dotična s ljudima koji su se bavili srpskom nacionalnom propagandom. Tako je već u početku pokušao da idejno poveže s praktičnim, i to će ostaviti nekih dubljih tragova u njegovu daljem radu. A kad je sve neugodne posljedice ovog nesračunatog poteza nekako preživio, Jukić se latio posla da po našim renomiranim časopisima stekne književnu reputaciju. Ali su djela koja je tada stvorio imala daleko širi nego književni značaj. Upozoravajući u svojim bosanskim putopisima na karakteristike jezika po krajevima koje je obilazio, on je došao do zaključka o njegovu jedinstvu, a to ga je još više uvjerilo da su Bošnjaci samo dio slavenske, ilirske narodnosti. Nikakve nacionalne posebnosti on ne vidi, kao što je nije vidio ni u političkom i ekonomskom smislu. U njegovim radovima jasno dolaze do izražaja osnovne karakteristike građanske ideologije iz vremena formiranja mladih nacija, kad se glavna smjernica političke i kulturne akcije postavljala na savlađivanje svih provincijalizama, od jezičnih do ekonomskih, koji su drobili nacionalno jedinstvo. Jukić čak nije pridavao osobite važnosti ni vjerskim razlikama hrišćanskog stanovništva u Bosni. »Ova cjepanja nas i jesu do ništa dotjerala.« Bosansko stanovništvo vjerski je podijelilo na dva dijela. »Stanovnici ovi jesu dvostrukog zakona, muhamedanskog i kršćanskog, ovi posljednji po broju su dvostruko jači, ali ne imajući nikakvih prava služe im kao robovi.« Više je dakle polagao na klasnu i političku nego na vjersku razliku. Nacionalno jedinstvo Južnih Slovena sudio je po jedinstvu jezika. Govoreći o Srbima, rekao je da su »grana stabla slavjanskog, a ogranak južnih Slavjana — Ilira Narječje njihovo jest jednako s bosanskim, slavonskim, dalmatinskim, crnogorskim itd.,

² T u g o m i r, Ivan Frano Jukić, 1907, str. 29.

s malom razlikom u izgovoru...« Jedinstvo jezika shvaćao je kao jedinstvo pravopisa pa je i sam među prvima počeo pisati novim, Gajevim pravopisom.

Pored književnog rada Jukić razrađuje planove svestranog narodnog prosvjetovanja. Sam radi, a i druge potiče na otvaranje novih škola i narodnih čitaonica. Po čitavom bosanskom prostoru nastoji isplesti mrežu prepisivača narodnih pjesama i umotvorina. Zanosio se planovima o izdavanju novih zbirki narodnih pjesama i rječnika i o stvaranju jednog književnog društva. U toj žurbi i preopterećenosti nije ni osjećao veličinu svoje usamljenosti, kad se sam morao baviti književnošću, historijom, geografijom, statistikom, otvaranjem novih škola i štamparija, pokretanjem časopisa i mnogim drugim poslovima, u kojima je često krčio pionirske puteve, a koje socijalno i kulturno razvijenija sredina ne bi od njega tražila. Njegov rad u Bosni imao je možda više protivnika nego poštovalaca, pa je sumnjičen i radi najneznatnijih progresivnih misli iz oblasti narodne prosvjete i kulture. Od toga je jedino gora objektivna okolnost to što je bio relativno slabo poznat svojim savremenici. Njegovi putopisi, članci i knjige štampani su vani i uvoženi kao strana roba, koju savremenici nisu mnogo razlikovali od ostalih djela nebosanskih iliraca. A i mnogi od onih rijetkih savremenika u Bosni koji su ga čitali i poznavali nisu dokraja shvatili njegove misli, jer se one jasno vide tek iz njegova završnog djela. Ne znamo da li je osjećao nedostatak društvene snage u Bosni koja bi usvojila njegove smjele nazore, ali njegove žalbe da živi u »zabitnoj strani« imaju takav smisao. Svojim radovima trebao je da probudi Bosnu »koja još slatko spava«. Osobito je karakteristično, koliko je imao širok interes pri posmatranju. Na putovanjima ga pored jezičnih, historijskih i geografskih značajki osobito zanima trgovina i njen razvoj. Nisu to bila slučajna i prolazna zanimanja za trgovinu i ekonomski život Bosne uopće, nego jedan sračunat interes. On uočava nejednakost cijena, slabo razvijeno zanatstvo i rudarstvo i loše puteve, ali još nije bio dovoljno dozreo da iz toga izvuče naučne i političke zaključke, kao što ih nije ni mogao izvući posmatrajući u moru feudalne podložnosti klice novog ekonomskog života kroz primjere rijetkih trgovaca stokom, grnčarijom i uvezenom robom, koji još nisu bili svijesni svoga društvenog značaja.

Ne znamo koliko su njegove »Želje i molbe kršćana u Bosni i Hercegovini sultanu Abdul Medžidu«, što ih je pisao sredinom 1850, a štampao nešto kasnije u Zagrebu kao dodatak »Zemljopisu i povjesnici Bosne«, izraz njegovih političkih ubjedenja. Ako se potvrdi činjenica, da je taj dodatak njegovo djelo, onda se može govoriti o političkoj metamorfozi kod Jukića. Uza svu sumnju koja prati pomisao da je taj rad u cijelosti njegov i da nije pretrpio neke izvanjske utjecaje, ipak se može sa sigurnošću pretpostaviti da je pogleda u njemu i sam prihvatio, jer ga je štampao kao dodatak svome djelu. To je početak njegova obimnijeg političkog rada. Ništa ne mijenja na stvari što je radi otvorenih i oštih formulacija (koje su u ono vrijeme bile ravne herojstvu) morao lično trpjeti. On je tu dao program reformisanja turske države, koji ga je u osnovi okrenuo od ranijeg toka misli i akcije. On se ne odriče postojanja turske države, kakvu ima pred očima, i traži samo njeno reformisanje u savremenom duhu. Njegov glavni cilj je izjednačavanje svih građana pred zakonom, »da se više ne zovemo raja već građani i državljani cjelokupnog carstva«. U tom cilju predlaže niz praktičnih mjera za reformu sudstva i poreskog sistema. Odlično je zapazio da sva dosadanja reformna nastojanja turskih vlasti imaju za cilj poboljšanje državnih finansija; po ugledu na evropske zemlje turske su vlasti povećale broj poreza. Konstatira da »sve što se i na što se god u Austriji i Francu-

skoj plaća, to je kod nas sad uvedeno da plaćamo. Ali u nas nema trgovine, zanata, nema fabrika, nema škola, nikakve industrije, nikakvih manufaktura.« Predlaže ukidanje harača i uvođenje opće vojne obaveze i za sve kršćane. Pored predloga za ukidanje beglučenja i izmjene poreskog sistema na selu, on nigdje ne govori o potrebi ukidanja feudalnih odnosa. Sav obuzet idejama pravne, građanske jednakosti, predlagao je poboljšanje položaja kmetova, a ne njegovu revolucionarnu izmjenu. Sam nije mogao da dokuči osnove modernog društva koje je propovijedao.

Ali je zato i ovdje obratio osobitu pažnju prosvjetnoj politici, pa govori o potrebi izgradnje škola, čitaonica i štamparija. Traži slobodu vjere i dogovora, »da nam je potrebno sastajati se bez oružja i dogovarati o stvarima školskim, književnim i ekonomičnim«. Druge stvari nije predvidio ili nije smio unijeti, tako da je to jedan od rjeđih slučajeva gdje se pod pojmom slobode dogovora ne podrazumijeva političko pravo. Poseban zahtjev formuliše o slobodi trgovine, zanatskog i industrijskog poslovanja i slobodi selenja. Na nekim mjestima navodi prijedloga, za koje je očito da ih ni jedan kmet ne bi potpisao, kao na primjer prijedlog da i kršćani idu u tursku vojsku.

I po tim formulacijama, koje pripadaju sferi okrnjene i nedosljedne građanske ideologije, jasno se vidi, kako se Jukić trudio da pomiri nazore svoga građanskog obrazovanja s konkretnim stanjem stvari. Slabosti ovih predloga treba ipak pripisati nedozrelim socijalnim prilikama, u kojima je reformne predloge formulisao svećenik, po svom položaju i odgoju najmanje pozvan da ispod uopćenih formula građanske jednakosti i slobode pronalazi praktična rješenja socijalnih i nacionalnih sukoba i da privid reformnih nastojanja dokraja i ostvari.

Od tih političkih prijedloga Jukić će uskoro prijeći na praktičnu politiku. Nimalo ga — čini se — nije obeshrabrila činjenica da se baš tu najslabije snalazio. U njegovim književnim radovima iza lijepih riječi stajala su i lijepa djela. Ulazeći aktivnije u savremenu politiku on nije razumio da u njoj iza lijepih riječi ne stoje uvijek i lijepa djela. U toku 1850 postao je agent srpske nacionalne propagande. Bio je jedan od dvojice katoličkih svećenika, koji su imali dužnost »da se staraju iskorjenjivati mrzost, koja sada postoji između Srba istočnog i Srba zapadnog veroispovjedanja«. Izgleda da nije bio ličnost naročitog povjerenja, jer je u ustavu propagande jasno navedeno da se katoličkim agentima »od plana ove političke propagande ništa ne otkriva«. Iako je prema nekim podacima dobivao za takav rad novac,³ ipak je on — izuzimajući pojedinosti — bio u praktičnom skladu s njegovim nazorima. Tek se ovdje vidi kako je ovaj problem slabo razrađen u dosadašnjoj historijskoj literaturi. Ovaj slučaj ima daleko širi historijski značaj nego što se to na prvi pogled može pretpostaviti. Iz nekih podataka se može nasluti da je Jukić počeo raditi za srpsku nacionalnu propagandu, na čijem je čelu stajao Garašanin, pod izvjesnim utjecajem zagrebačkih krugova na taj način što je rad na propagandi i rad zagrebačkih krugova u toku g. 1848 shvaćao kao jednak. U toku maja 1848 dolazio je Herkalović, s jednim banovim sekretarom i jednim pismom Lj. Gaja kod Garašanina, koji je nakon toga zaključio: »Obojici je cjelj njima tamo (u Zagrebu; M. E.) da se sjedinjenije učini sa svima Slavenima južnim i da se jedno carstvo obrazuje... Daklem, treba ova njina predloženija kao dobrodošla uvažavati. On (Herkalović) kaže, istina, da ima po gdi što i da Hrvatska za sebe sojužena sa

³ D. Stranjaković, Politička propaganda Srbije u Jugoslavenskim pokrajinama 1844—1858 g. P. O. iz Glasnika Istor. dr. u N. Sadu IX. 1936, str. 27.

Bosnom ostane, a ovo drugo ovamo za sebe, no takovi mnjenija vrlo je malo i od ljudi neznatni, jer veli, veća mnogo čast zna da bi to ondaj podjeljeno bilo na male države pa zato opet izloženo opasnosti od jačega.« Na istom mjestu navodi da ovi zagrebački krugovi »s Bosnom u dobrom sojuzu stoje i da onamo veliko vlijanije imaju«. ⁴ Zasada nema historijskih podataka da je u Bosni postojao neko drugi od većeg značaja, osim Jukića i njegove okoline, s kim bi ovi zagrebački krugovi stajali u »dobrom sojuzu«. Na osnovu navedenih podataka ne može se, istina, dokazivati da je Jukić znao za te veze Garašanina i Lj. Gaja ⁵ i njegove okoline, ali se može sa sigurnošću ustvrditi da je osjećao istovjetnost njihovog rada. Uz nedostatak novih podataka bio bi presmion izričit zaključak, koji se ipak iz svega toga nameće, da Jukić u Bosni nije radio na svoju ruku, nego da je bio jedan od točkica južnoslavenskog pokreta 1848. Nova arhivska istraživanja će to više rasvijetliti. Za sada se može navesti da njegovo povezivanje sa srpskom propagandom nije stajalo u protivnosti s njegovim ilirskim nazorima, nego je to dvoje u njegovom radu našlo skladno jedinstvo.

Međutim je Jukić u približno isto vrijeme stupio u bliži kontakt s Omer pašom Latasom, koji je u krvi gušio otpor bosanskih feudalaca protiv novih reforma. Upoznavši na mnogim putovanjima s njime, kakvom je nasladom poturčeni Slaven tukao begove i njihove improvizirane vojske, zavele su ga njegove lijepe riječi, da je u njega stao polagati velike nadě. »Omer paša, on je ne samo Hrvat, nego i Slavjanin i domorodac,« pisao je, a na drugom je mjestu rekao: »Omer paša cjeni me i moje savjete rado sluša, zato kod njega za kršćanstvo nadam se da ću mnogo izraditi moći.« Ne znamo koliko se može vjerovati pretpostavkama nekih historičara da je Jukić računao s Omer pašom kao s protivnikom turskih vlasti i uklapao ga u svoje ilirske planove, ali je sigurna činjenica da je s njime počeo saradivati. »Naredio mi — piše on — da zavedem općenitu u Bosni korespondenciju političku i da mu šaljem uredna izvješća.« S tim je radom upoznao neke najbliže prijatelje i upozorio ih da to drže u najvećoj tajnosti. Koliko je u tome učinio i kakav je taj posao bio u pojedinostima, zasada se ništa pouzdano ne zna, osim činjenice da je Jukić bio u velikoj zabludi, ako je mislio, da na taj način može ostvarivati svoje ilirske ideje. Epilog je tim događajima poznat, i on ga je okajao putujući bolestan i obeshraben u izagnanstvo. Motivi toga progona još nisu dovoljno objašnjeni, ali se iz tame nazire da su sadržani u latentnom sukobu između jednog entuzijasta s određenim političkim ubjeđenjima i jednog turskog vojskovođe sa suprotnim nazorima. Tu se prekida politički i donekle kulturni Jukićev rad.

Milorad Ekmečić

⁴ Pismo Garašanina Stojanu Simiću 21. maja 1848. Grgur Jakšić, *Prepiska Ilije Garašanina*. I, 1839—1849, SAN, Grada II, 1950, str. 165.

⁵ U navedenom pismu Garašanin je nastojao da se kao pomoć za rad izda Gaju 20.000 dukata. Za naš predmet ništa ne mijenja na stvari što su odnosi Gaja i Garašanina brzo oslabili, jer je Garašanin bio uvjeren da Gaj radi pod ruskim utjecajem i da drži vezu s Mihajlom Obrenovićem zato što u daljim političkim planovima s njime računa. Vidi isto, str. 238, 246, 257.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VIII.

1955

BROJ 1—4

N A K L A D A »Š K O L S K A K N J I G A« / Z A G R E B

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB